

הרב ד"ר תמיר גרנות פרשת פינחס

על מפקד בני ישראל לפני הכניסה לארץ*

א. פתיחה - כפל המניינים בספר במדבר

במרכז פרשת פינחס מופיע סיפור מפקד בני ישראל, השני בספר במדבר והאחרון בתורה בכלל.

כזכור, נפתח ספר במדבר במניין בני ישראל, וכעת התורה מספרת על מפקד נוסף. המפרשים נחלקו ביחס למניין המפקדים שהתפקדו בני ישראל: האם המפקד המתואר בראש הספר היה המפקד השני מאז יציאת מצרים, והוא נוסף על המפקד שעליו ציווה משה רבנו בפרשת כי תשא, או שמא רק מפקד אחד היה, אשר הוזכר תחילה בקיצור ובדרך 'כלל' בספר שמות במסגרת בניין המשכן, שהרי מחצית השקל שבה נמנו ישראל שימשה בבניין המשכן, ולבסוף הוזכר באריכות בדרך 'פרט' בספר במדבר, כחלק מההכנה למסע במדבר ולכניסה לארץ.

הסוברים שמפקד אחד הוא נתלו במספר הזהה של המניינים במניינים שבפרשת פקודי ובפרשת במדבר: "שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמישים". הסוברים ששני מניינים המה הצביעו על הכפילות המיותרת, וגם על כך שהמניין הראשון נעשה במחציות השקל ומטרתו הייתה לממן תרומה למשכן, ואילו המניין שבספר במדבר נועד לצורכי הצבא ולא נזכרו בו מחציות השקל כלל.

מכל מקום, כולי עלמא לא פליגי שהמניין שבפרשת פינחס הוא מניין חדש, העומד בפני עצמו:

וַיְהִי אַחֲרֵי הַמִּגְפָּה, וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאַל אֶלְעָזָר בֶּן אַהֲרֹן הַכֹּהֵן לֵאמֹר: שְׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עֵדֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבֵּין עֲשָׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה לְבֵית אֲבֹתָם כָּל יָצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל: וַיִּדְבֹּר מֹשֶׁה וְאַלְעָזָר הַכֹּהֵן אֶתְּם בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרֵחוֹ לֵאמֹר: מִבֵּין עֲשָׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִיצְאִים מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם. (במדבר כ"ו, א-ד)

העיתוי (אחרי המגפה), המיקום (ערבות מואב) והמצווים (משה ואלעזר) מוכיחים שמדובר כאן במניין חדש, וגם המספר הסופי מוכיח כן: "ויהיו פקודי בני ישראל שש מאות אלף ואלף שבע מאות ושלושים" (כ"ו, נא) - הפרש של כ-1,800 איש יש בין שני המניינים.

מדוע נמנו בני ישראל (לפחות) פעמיים, במדבר סיני ובערבות מואב? רש"י קשר את התשובה לשאלה זו עם הרישא של פס' א - "ויהי אחרי המגפה" - ופירש: "משל

* מבחינה רעיונית ופרשנית, שיעור זה ממשיך את הקו של השיעור לפרשת שלח-לך, על כלי ויהושע.

לרועה שנכנסו זאבים לתוך עדרו והרגו בהן, והוא מונה אותן לידע מנין הנותרות". אף שהסמיכות הכרונולוגית מחזקת את דברי רש"י¹, ההסבר למניין הנוסף הוא לכאורה פשוט וכללי יותר: המניין הראשון נעשה בשנה הראשונה או השנייה², מתוך הנחה שעוד מעט ייכנסו בני ישראל לארץ. אחר כך בא חטא המרגלים ועמו גזירת ארבעים השנה, והמניין של פרשת פינחס מתרחש בשנה הארבעים:

וּבְאֵלֶּה לֹא הָיָה אִישׁ מִמִּקְוֵי מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן אֲשֶׁר פָּקְדוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבַּר סִינִי: כִּי אָמַר ה' לָהֶם מוֹת יָמֵתוּ בְּמִדְבַּר וְלֹא נֹתֵר מֵהֶם אִישׁ כִּי אִם כָּלֵב בֶּן יִפְתָּה וַיְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון.. (במדבר כ"ו, סד-סה)

ממילא יש צורך במפקד חדש לדור החדש, לפני הכניסה לארץ.

אף שממבט ראשון נראית תשובה זו מובנת מאליה, אין היא מספקת. כאשר אנו עוסקים בשאלות של כפילות פרשיות בתורה, יש להבחין בין המישור ההיסטורי לבין המישור הספרותי. מבחינה היסטורית, הצורך במפקד נוסף בשנה הארבעים בערבות מואב הוא מובן מאליה, אבל מבחינה ספרותית הקושי הוא גדול. כשהתורה נכתבה, חטא המרגלים ותוצאותיו היו ידועים זה מכבר. מסירת המפקד שנעשה בשנה הראשונה על תוצאותיו היא, אם כך, תמוהה מאוד: הרי ברור שאין לכל נתוני המפקד הללו שום משמעות?! כל יוצאי הצבא שנמנו באותו מפקד עתידים למות במדבר, ואיש מהם לא יהיה חלק מצבא ישראל שיילחם בדרך לארץ ובכניסה אליה. אם כך, מנקודת המבט של הנצח הכתוב בתורה, לשם מה האריכות הגדולה - שני פרקים ארוכים בראשית הספר - במסירת נתונים שהפכו לחסרי חשיבות תוך כמה חודשים, עם חטא המרגלים? אם רצתה התורה ללמד שנעשו ההכנות למסע כדבעי, יכלה להסתפק בסיפור עצם עשיית המפקד, ותו לא. מסירת מעשה המפקד במלואו, ללא קיצור, אומרת דרשני, ומנקודת מבט רטרופקטיבית היא תמוהה מאוד..

כדי להשיב על שאלה זו נתבונן מקרוב בשני המניינים ונבחן: האם מניין חוזר בלבד לפנינו, או מניין שונה במהותו?

ב. מהותם של שני המפקדים

הבה נערוך השוואה בין שני המפקדים, זה הראשון שבמדבר סיני וזה השני שבערבות מואב, ונבחן את השווה והשונה שביניהם:

1 ראו להלן הסבר אחר לסמיכות העניינים.

2 זו בעיה נוספת לסוברים שהמפקד בשמות זהה לזה של במדבר: המפקד של שמות קדם לבניין המשכן ולפיכך היה בשנה הראשונה, ואילו המפקד של במדבר מצויין בו (במדבר א', א) שהיה "באחד לחודש השני בשנה השנית".

ה'ראשים' לכל שבט : "במספר שמות לגלגלותם". במניין השני, המאוחר, התורה מסדרת כל שבט לפי משפחותיו ואינה מונה במספר שמות לגלגלותם. כך, למשל, מפורטים בני שבט בנימין במפקד השני :

בְּנֵי בְנִימִן לְמִשְׁפַּחֹתָם - לְבָלַע מִשְׁפַּחַת הַבְּלָעִי
 לְאֶשְׁבֵּל מִשְׁפַּחַת הָאֶשְׁבֵּלִי לְאַחִירָם מִשְׁפַּחַת
 הָאַחִירָמִי: לְשֹׁפָם מִשְׁפַּחַת הַשׁוֹפָמִי לְחֹיפָם
 מִשְׁפַּחַת הַחֹיפָמִי: וַיְהִיו בְּנֵי בָלַע אַרְבָּעִים וְנַעֲמָן מִשְׁפַּחַת
 הָאַרְדִּי לְנַעֲמָן מִשְׁפַּחַת הַנַּעֲמִי.

באותו אופן נמסר מניין כל השבטים, כך שתפקיד מרכזי יועד במפקד זה לחלוקה למשפחות, שאינה קיימת כלל במפקד הראשון.

2. הוצאת הלויים מן המפקד

בשני המפקדים יצאו הלויים מכלל המניין הכללי וקבעו לעצמם מניין נפרד. הסיבה המפורשת בתורה להוצאת הלויים מהמפקד הכללי היא שונה בין שני המפקדים, והיא נגזרת מן ההבדל בדרך המפקד ובתכליתו.

במפקד הראשון נאמר שהלויים ניתנו לעבודת המשכן - כלומר, הם שייכים לצבאות עבודת ה', כאמור: "כל הבא לצבוא צבא לעבוד עבודה באהל מועד" - ומשום כך אין למנות אותם בכלל צבא הלוחמים.

במפקד השני נאמר שהלויים לא נמנו בכלל העם משום שאין הם נוחלים נחלה. משמע: המפקד מטרתו קביעת הנחלות של בני ישראל.

3. יישום המפקד

פרק מיוחד מקדישה התורה לאחר המפקד הראשון כדי לתאר כיצד סודרו המחנות לדגליהם כשהם מוכנים לתנועה (פרק ב), ובפרק נוסף (פרק י) מתוארים סדרי תנועת המחנה והיציאה למלחמה: מי ראשון ומי אחרון, כיצד נאספים וכיצד נוסעים. עולה מכאן שתכלית המפקד הייתה ארגון מושלם של המחנה לתנועה ולמלחמה.

לעומת זאת, במפקד השני (בשנה הארבעים) אין שום התייחסות לסידור המחנה. התורה אינה עוסקת כלל בדגלים ובתנועה, ואפילו אינה כותבת שהארגון היה זה לזה של יציאת מצרים. משה נצטווה על מניין זה לאחר המלחמות נגד סיחון ועוג, וממילא ברור שהמפקד לא נועד לצורך ההכנה למלחמות אלה. לאחר תום המפקד, מביאה פרשתנו את הציווי לחלק את הארץ לפי תוצאות המפקד: "לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט את נחלתו". לכן, נראה שתכלית המפקד היא הכנת בסיס הנתונים לחלוקת הארץ.

* * *

נראה שההבדל שציינו בין מהותם של שני המפקדים יכול לבאר גם את ההבדל ביחידות המניין. לעיל הצבענו על כך שבמפקד הראשון נמנו אנשים בלבד, ואילו במפקד השני יחידת המנייה העיקרית היא המשפחות.

המפקד במדבר סיני בשנה השנייה (במדבר א-ב)	המפקד בערבות מואב בשנה הארבעים (במדבר כו)	
שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עֵדֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפַּחֹתָם לְבֵית אֲבֹתָם בְּמִסְפָּר שְׁמוֹת כָּל זָכָר לְגִלְגָּלְתָּם: מִבְּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה כָּל יֶצֶא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל: מִבְּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה תִּפְקְדוּ אֹתָם לְצָבָאָתָם אֹתָהּ וְאֶהְרֹן: וְאַתְּכֶם יִהְיוּ אִישׁ אִישׁ לְמִטָּה אִישׁ רֹאשׁ לְבֵית אֲבֹתָיו הוּא:	שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עֵדֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבְּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה לְבֵית אֲבֹתָם כָּל יֶצֶא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל: מִבְּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה כָּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הַיְצָאִים מִצְרַיִם:	דרך המפקד
אֵךְ אֶת מִטָּה לְוִי לֹא תִּפְקֹד וְאֶת רֹאשֵׁם לֹא תִּשָּׂא בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וְאַתָּה הַפְּקֹד אֶת הַלְוִיִּם עַל מִשְׁפַּן הָעֵדֹת וְעַל כָּל כְּלָיו וְעַל כָּל אֲשֶׁר לוֹ הַמָּה וְשָׂאוּ אֶת הַמִּשְׁפָּן וְאֶת כָּל כְּלָיו וְהֵם יִשְׁרְתֶהוּ וְסָבִיב לְמִשְׁפַּן יְחִנּוּ:	וַיְהִיו פְּקֻדֵיהֶם שְׁלֹשָׁה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף כָּל זָכָר מִבְּן חֹדֶשׁ וּמַעְלָה כִּי לֹא הִתְּפַקְדוּ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּי לֹא נָתַן לָהֶם נַחֲלָה בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:	מדוע יצאו הלויים מן הכלל?
אִישׁ עַל דָּגְלוֹ בְּאֹתָתוֹ לְבֵית אֲבֹתָם יְחִנּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִנְּגֹד סָבִיב לְאֹהֶל מוֹעֵד יְחִנּוּ:	לֹאֵלָה תַחֲלַק הָאָרֶץ בְּנַחֲלָה לְמַסְפַּר שְׁמוֹת לְרַב תְּרֵבָה נַחֲלָתוֹ וּלְמַעַט תַּמְעִיט אֶת נַחֲלָתוֹ...	יישום המפקד

נבאר את העולה מתוך ההשוואה:

1. דרך המפקד

בשני המפקדים נצטוו ישראל למנות את יוצאי הצבא מבן עשרים שנה ומעלה, ובכך שניהם זהים. אולם קיים הבדל בין אופיים של המניינים. במפקד הראשון בולט האופי ה'צבאי', ואף בהוראות למפקד נאמר במפורש: "תפקדו אותם לצבאותם". לעומת זאת, במפקד השני הביטוי "יוצא צבא" משמש רק כהגדרה לגיל הפקודים, אך המפקד אינו בעל אופי צבאי.

ההבדל בין אופיים של שני המפקדים בולט בנקודה נוספת: לאורך המפקד הראשון שבשנה השניה, בפירוט מספרי הנמנים לכל שבט, מדגישה התורה שוב ושוב "כל יוצא צבא". לעומת זאת, בפירוט מנייני השבטים במפקד של שנת הארבעים, מונח זה חסר.

הבדל נוסף שיש לשים לב אליו הוא זה: בשנה השנייה, הציווי הוא למנות "במספר שמות כל זכר לגלגלותם", ואילו בשנה הארבעים הציווי הוא למנות "לבית אבותם" בלבד. ראייה למשמעותו של הבדל זה ניתן להביא מהפירוט הפנימי של שני המפקדים: במניין הראשון יירשמו בהמשך מס'

ג. על תכלית כתיבת המפקד הראשון ומבנה ספר במדבר

דומני שהבעיה שהצגנו מקפלת בתוכה את תמצית הרעיון של ספר במדבר. כידוע, הספר מתחלק היטב לשני חלקים: הראשון - מתרחש כולו בשנה השנייה, מרכזו במשבר של חטא המרגלים והוא נמשך עד אחרי פרשת קרח; והשני - מתחיל כנראה בסיפור מותה של מרים ונמשך עד סוף הספר. מיקומו של המפקד בשני החלקים אינו דומה, ועובדה זו אומרת דרשני. אם החלק הראשון נפתח במפקד המבשר תחילתה של דרך, הרי שכך בדיוק צריך היה להיות בחלק השני, ולא היא. המפקד השני ממוקם עמוק בתוך מאורעות שנת הארבעים, לאחר כל המלחמות וסמוך לתחילת ההתנחלות⁴.

ההסבר להבדל הזה נעוץ בהבדל העיקרי שבין שני חלקי ספר במדבר. החלק הראשון של ספר במדבר הוא סיפור של תקווה גדולה שבסופה מפח נפש. סיכוי שהוחמץ. הכנות גרנדיוזיות וביצוע כושל, או מזווית אחרת - הזדמנות, וחטא שגרם להחמצתה. המשמעות העיקרית של החלק הראשון של הספר אינה במה שאירע, אלא במה שלהוותנו לא אירע. מנקודת ראות זו, הסקירה הארוכה של מפקד בני ישראל והתיאור המפורט והציורי של הדגלים מעצימים את האופי הטראגי של מה שאירע לבסוף. בכל פסוק ובכל מספר שנזכר אנו שומעים עוד תקווה, עוד מאמץ של התארגנות, עוד אבן בניין של המחנה הצבאי, וכאשר אנו באים אל הפסוקים הקשים של עונש המרגלים - אנו נזכרים בכל המספרים הללו כאדם שנשרף ביתו והוא הולך ומונה את כל יצירות ידיו, פריטי רכושו וחפציו היקרים ללבו. זאת יש לזכור: רק המפקד השני, לפי הפשט, נשאר חלק מהנצח של קיום עם ישראל. המפקד הראשון איננו עוד.

והנה, כאשר אנו מבקשים את הסיבות לכשלון הניסיון הראשון להוביל את בני ישראל לארץ, אין אנו יכולים לחפש אותן רק בחטא עצמו - חטא המרגלים. החטא הוא סימפטום, והשורשים נמצאים אי שם בתהליך שהביא את העם עד לנפילה שבחטא. בין השורשים הללו, נמצא גם המפקד.

כיצד ניתן לומר על המפקד שנעשה בציווי ה' שהוא שורש לכישלון? זאת ננסה להבין להלן.

ד. החטא שבמפקד ומפקד דוד

נניח רגע את השאלה העיקרית של השיעור - שאלת היחס בין שני המפקדים בחומש במדבר, ונדון בשאלה אחרת שקולמוסים רבים נשתפכו עליה, הלא היא שאלת חטאו של דוד במפקד בני ישראל. סיפור המפקד של דוד מופיע פעמיים, בספר שמואל ב' (פרק כ"ד) ובספר דברי הימים א' (פרק כ'), ובשתיהן ברור שדוד נדחף למנות את העם מסיבה לא-ברורה למרות התנגדותו המפורשת של יואב שר צבאו,

המפקד הראשון יועד לצרכים צבאיים. צבא ישראל חולק לארבעה דגלים, וכל דגל מנה שלושה שבטים. ההתייחסות לחלוקה השבטית, שלכאורה אינה רלוונטית לתנועה הצבאית, נבעה משתי סיבות: ראשית, הצבא הוא צבא שנע ביחד עם האזרחים, הנעים לפי שבטיהם; ושנית, האחדות בעם עדיין לא הייתה מושלמת, כמבואר כספרי יהושע, שופטים ושמואל, ועד ימי שאול ודוד השבטים קיימו צבאות עצמאיים. משתי סיבות אלו, השמירה על היחידה השבטית הייתה בגדר כורח בל-יגונה; אולם ברור שהחלוקה למשפחות הייתה חסרת חשיבות לחלוטין למטרות הצבא, ולכן היא אינה מופיעה כלל במפקד הראשון.

המפקד השני יועד, כאמור, בעיקר לקביעת הנחלות. במסגרת ההתיישבות, יש חשיבות רבה לחלוקה למשפחות, שהרי הנחלות השבטיות התחלקו למשפחות. הרמב"ן התלבט האם ההוראה לחלק את הנחלות לפי הגודל מכוונת ליחידת השבט או ליחידת המשפחה - כלומר, האם כל שבט קיבל נחלה שווה וחילק את נחלתו למשפחות לפי גודלן, או שמא כל שבט קיבל נחלה בהתאם לגודלו, וחילק את נחלתו בין המשפחות באופן שווה - אולם בין כך ובין כך, ברור שליחידה המשפחתית שמור תפקיד חשוב בקביעת הנחלות.

התמונה המתקבלת מהשוואת שני המפקדים יכולה להבהיר לנו היטב את כפילות המפקדים. לכל מפקד מטרה שונה, ולכן כל מפקד נעשה גם באופן שונה. המפקד הראשון נעשה לצרכי ארגון צבאי, ואילו המפקד השני נעשה לצרכי התיישבות.

אלא שהא גופא קשיא: מדוע לא נעשו שני המפקדים באותו אופן ולשם אותה מטרה - למטרה הצבאית, לצורכי התיישבות או לשתי התכליות יחד? לכאורה, שאלה זו אינה צריכה לפנים: בעת המפקד הראשון עמד העם לפני מסע ארוך במדבר, ואילו בעת המפקד השני העם נמצא בערבות מואב סמוך לירדן. לכן, בעת המפקד הראשון לא היה טעם לעסוק בשאלות החלוקה, ולכן נמנה העם רק לצבא, ואילו בעת המפקד השני אין כבר צורך בהכנות למלחמה, אך קיים צורך דחוף להכין את היסודות לחלוקת הארץ לנחלות.

אולם למעשה, ברור שתשובה זו היא אנאכרוניסטית, שהרי בעת המפקד הראשון עדיין לא היה ידוע שהמסע ימשך שנים ארוכות, ולמעשה לא היה הוא צריך להימשך אלא שבועות ספורים³, ואולי פחות. ועוד: כבר אמרנו שניתן היה לפקוד את ישראל גם בתחילת השנה הארבעים, לפני שיצאו להילחם בעמי עבר הירדן, ואזי הייתה יכולה להיות למפקד משמעות צבאית חשובה. מדוע, אפוא, מבחינה התורה בצורה בולטת כל-כך בין שני המפקדים, אופן ביצועם ומטרותיהם?

3 תחילת המסע (פרק י') בכ' באייר, ולפי מסורת חז"ל, שהגזרה נגזרה בט' באב, הרי חנו בקדש ברנע על גבול הארץ לכל המאוחר בא' בתמוז, ואולי לפני כן. כלומר: המסע לא ארך יותר מ-40 יום.

⁴ בפרשת מטות מדובר על ההתנחלות של שניים וחצי השבטים.

לראש?! לשון אחר: האם המלכות היא 'מנגנון חיסול עצמי' שבכל אופן אינו יכול להצליח - או מפני שהמלך אינו מוכשר, ואם כך פשיטא שאינו יכול להצליח, או שהוא מוכשר ומצליח אבל אז הצלחתו הופכת מייד סיבה לחטא ולכישלון. הדיון בשאלה מטרידה זו נמצא במרכז הספר, בפרקי דוד ובת שבע ובנגרר מהם.

דומה שפרקי הספר האחרונים, ובמיוחד פרקים כ"ב-כ"ד, מציעים עוד מבט על בעיה זו. פרק כ"ב - הלא הוא שירת דוד ביום הציל ה' אותו מכל אויביו. תוכנו שבח והודאה לה', והכרת הטוב על הישועה שעשה ה' לדוד במלחמותיו. פרק כ"ג הוא מעין סיכום על גיבורי דוד שפעלו איתו במשך חייו, והוא מביא אפיזודות גבורה שונות של אנשים בודדים. פרק כ"ד הוא סיפור המפקד, והוא החותם את הספר. אין זיקה כרונולוגית או סיבתית בין שלושת הפרקים הללו, וצריך לחפש את הזיקה ביניהם במישור אחר.

נביט שוב בפרק כ"ד. מדוע מנה דוד את העם? אין ספק שכוונתו לא הייתה לבדיקה סטטיסטית בלבד. המפקד הוא מפקד צבאי, ומסתבר שדוד מעוניין להעריך את עוצמתו של צבאו הענק, זה שהביס את כל אויביו: "ותהי ישראל שמונה מאות אלף איש **שולף חרב**...". ואמנם, המונים הם יואב שר הצבא ועמו שרי החיל. כנגדו טוען יואב: "יוסף ה' עליהם כהם אלף פעמים ואדוני המלך למה חפץ בדבר הזה?.. ובאמת, מדוע חפץ דוד במניין זה? התשובה אינה נמצאת בשום סיבה חיצונית, אלא במלכות עצמה. זו בדיוק משמעותו של החטא המהווה אקורד סיום צורם לסימפוניית המלכות: אפילו דוד המלך, שראשית דרכו כרועה צאן עם קלע הבוטח בה', נגרר מתוך הצלחתו להתלהבות עצמית כוחנית ולהתפארות בעוצמת צבאו. הוא פשוט מתנהג כמלך.

כעונש, מציע לו הקב"ה לבחור בין שלושה עונשים. זהו מקרה יחידי במקרא בו הקב"ה מנהל 'בזאר' עונשים, ואינו מעניש כדרכו מידה כנגד מידה - בדין. הסיבה לכך קשורה כמובן למהות החטא, ולאופי הדידקטי של העונש: המגפה הנוראה בה בחר דוד לבסוף ובה מתו כ-70,000 איש, שאי אפשר להבין אותה רק במונחים של שכר ועונש, באה ללמד עד כמה ארעית ומקרית היא העוצמה האנושית. בתוך כמה ימים הופך המפקד העצום ללא-רלוונטי, ואפילו למגוחך. די בפרץ מגפה אחד כדי להשבית את שמחת העוצמה הצבאית.

נדמה לי, ששלושת הפרקים האחרונים של הספר כאילו מסכמים את האפשרויות השונות להתבונן בהצלחה הפנטסטית של דוד, ובעצם של כל מלכות. השירה מבטאת עמדה המשליכה את כל ההצלחה כלפי מעלה ואינה טופחת לעצמה על השכם כלל. כל הישועה - מאת ה' היא. זוהי גם העמדה האופיינית של ספר תהילים. העמדה הזו היא המצדיקה את מלכותו של דוד למרות הכל, ומשאירה את הציפייה לבואו של מלך בן דוד בעתיד. רק למלכות שזה שורשה, יש מקום לגיטימי אצלנו. המפקד מהווה ניגוד כואב לעמדה זו, ומהווה בלי ספק כישלון של דוד, המפתיע גם את יואב. הוא אינו נובע מאישיותו של דוד, שהרי -

אך אחר כך נקפו לבו והוא הכיר בחטאו. בשני התיאורים, שראוי לייחד להבדלים שביניהם שיעור בפני עצמו, אין אזכור לחטא מיוחד של דוד, מלבד עצם המפקד, שיואב רואה בו חטא עוד לפני ביצועו.

רש"י על התורה הצביע על הקשר בין הפסוק המפורש בפרשת כי-תשא - "ונתנו איש כופר נפשו לה' בפקוד אותם **ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם**" - לבין הנגף שאירע בעם כתוצאה מהמפקד. לדבריו, ניתן למצוא בפסוק זה הסבר לחטאו של דוד: כיוון שלא מנה עם כופר נפש, כלומר: מחציית השקל, נגף ה' אותם. אלא שמלבד הקושי לקבל רעיון זה, כאילו מפקד שהוא כשלעצמו לגיטימי יכול לגרום לעונש קשה כל כך אם הוא נעשה בהליך לא-נכון, קשה גם לפרש כך את חטאו של דוד, כיוון שלא נאמר על כך דבר בסיפור. לכאורה, לפי פירוש זה, די היה שיואב יציע למנות את ישראל במחציות השקל כדי לפתור את המחלוקת בינו ובין דוד ולפטור את העם מעונש, ומדוע לא עשה כך? נראה שהחטא נעוץ במפקד עצמו, בכל אופן שדוד היה בוחר לעשותו, ודברי רש"י צ"ע.

דומני שניתן להציע הסבר לחטאו של דוד מתוך התבוננות באתוס הגבורה והכוח של ספר שמואל. כזכור, עיקרו של ספר שמואל בבקשה של העם למנות להם מלך, ובהתנגדותו של שמואל בטענה שיש בכך מרד בנביא ובה'. ה' מסכים לבקשתם, ובכך נפתח הדיון במלוכה הראויה. ספר שמואל מציע שני מודלים של מלוכה: זה של שאול, וזה של דוד.

שאול הוא מלך הגבוה משכמו ומעלה מכל העם, כריזמטי וקרוב אל העם ואל רצונו, שחולשתו בפנימיותו - בהיעדר המשמעת לנביא, הנובע מהעדפת בקשת הפופולריות על הנאמנות למטרה ולדבר ה'. כך בכשלונו בעניין הקרבן, כשנחפז להקריב את הזבח ולא המתין לשמואל מפני שראה את בריחת העם, וכך גם בעמלק: "כי יראתי את העם ואשמע בקולם" (שמואל א טו).

מודל המלוכה השני, זה של דוד, בז לדמותו החיצונית-ארצית של המלך: "אל תבט אל מראהו ואל גובה קומתו כי מאיסתיהו"; "האדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב". דוד מופיע לראשונה כ'מנגן', ולא כגיבור חיל. עלייתו המטאורית כגיבור מביאה לאבסורד את הניגוד שבין הגבורה הפנימית, הנשענת על ביטחון עמוק בה', לבין הגבורה החיצונית, המיוצגת באופן גרוטסקי בדמות גוליית המצופה שריון כבד. הנער שהשריון כבד עליו אינו מנצח מפני שהוא מאומן במשחקי רוגטקה, אלא מפני שהוא יודע מה מקורה של גבורה אמיתית: "ואני בא אליך בשם ה' א-לוהי מערכות ישראל אשר חרפת".

אין ספק שנתוני הפתיחה של דוד מלכנו הם נכונים, וכי זהו המודל המתאים למלך ישראל.. אלא שהשאלה המעיקה, והיא העומדת במרכז ספר שמואל ב', היא האם כל מלכות - ואפילו מלכות שדוד עומד בראשה - נידונה לכישלון ברגע שתצליח? האם העובדה שדוד גבר על כל אויביו והגיע אל המנוחה והנחלה אינה מתכון לכך שהשררה תעלה לו

הקב"ה אלא להיטיב עם ישראל ולאמצם לקראת הבאות; אבל הדברים נקלטו אצל העם בתוך סכימה אמונית - בטחונית קלוקלת. כשנפגשה הסכימה הנפשית של עם ישראל עם המידע על עמי כנען ועוצמת צבאם וביצוריהם, היא קרסה מייד. דברי המרגלים ממוטטים את הבטחון ה'רע' הזה, מפני שכל בטחון שיסודו באשליה של עוצמה אנושית סופו לקרוס אל תוך עצמו. די לנו במה שראינו בימינו כיצד קורסת העוצמה האמריקאית, באופן סמלי במגדלי התאומים ובאופן מעשי במאבקה הכושל בטרור, כדי להבין עד כמה הביטחון האנושי הוא תמיד אשליה לשעה.

המסע השני, של שנת הארבעים, נפתח ללא מפקד. העם מנצח את אויביו למרות שאין התארגנות מוקדמת. איש אינו יושב בחיבוק ידיים, אבל לכולם ברור שהניצחון הוא תוצאה של תשועת ה'. המפקד נעשה רק לבסוף, אחרי הנצחונות, ואז כבר ברור שיעודו ותכליתו אינם צבאיים.

זאת ועוד, המפקד אינו נעשה כמפקד צבאי, אלא כמפקד לצורך התנחלות. גם אם הנמנים הם יוצאי צבא בישראל, ובאופן עקיף מושג גם מידע רלוונטי לארגון המחנה הצבאי, הרי שמידע זה הוא ערך מוסף של המפקד, ולא המטרה העיקרית שלו. תכליתו של המפקד כאן היא חברתית-מוסרית: לחלק חלוקה צודקת את אדמת הארץ. המטרה העיקרית היא קביעת מבני השבטים על משפחותיהם, והערכה יחסית של גודלו של כל שבט כדי לקבוע את נחלתו. אפשר לומר: את המפקד הראשון ערך משרד הביטחון, ואילו המפקד השני נעשה על ידי משרדי הפנים והאוצר, עם יעוץ של עובדים סוציאליים.

ההבדל שבין שני המפקדים של ספר במדבר, ובינם לבין זה של דוד, אינו בהליך שבוצע לשם עשייתם, אלא במעמדו של המפקד בעיני העם ובעיני המלך ובתכלית שיועדה לו.

התורה האריכה לספר על המפקד הצבאי הראשון כדי ללמדנו על הקלקול שיכול לצמוח מתשתית בעייתית כזו, של התארגנות לאומית שראשיתה בהערכת העוצמה הצבאית ובארגונה. יש, כאמור, זיקה בין חטא המרגלים ותוצאותיו לבין הקונספציה היסודית שעמה יצא העם למסע. תיקונו של המסע הראשון - במסע השני; תיקונו של המפקד הראשון נעשה על ידי המפקד השני.

נספח: עוד מבט על סיפור המגפה

סופה של המגפה בימי דוד היה בהקרבת קרבן בגורן ארוונה היבוסי ובעצירת המגפה ע"י ה'. לפי המתואר בדברי הימים, ראה דוד בהתגלות ה' באש על המזבח שהקים אות עברו ועבור ישראל על מקום השכינה:

"וַיֹּאמֶר דָּוִד - זֶה הוּא בַּיִת ה' הָאֵלֹהִים וְזֶה מִזְבֵּחַ לְעֹלֹת לְיִשְׂרָאֵל"

ומאז, כפי שמפורט בהמשך המקרא, החל דוד להתכונן להקמת בית ה' במקום גורן ארוונה היבוסי, הלא הוא הר הבית.

כאמור - אם יש מקום לאיזושהי מלכות עלי אדמות, הרי זו מלכותו של דוד. שורש הכישלון נעוץ ב'מלכותיות' עצמה, המשתלטת על דוד.

דומני שפרק כ"ג, העוסק בגיבורי דוד, מצטרף לעמדה הראשונה, של הביטחון בה'. נצחונותיו של דוד מופיעים שם כרצף הצלחות ספורדיות של דוד וקבוצת גיבורי לבב שה' סייע בידם, וברור שלא ארגון וכמות עמדו להם במלחמותיהם אלא רק תושייתם ונאמנותם למלכם. כמו בתחומים אחרים, גם בהקשר הצבאי הביטחון בה' אין משמעותו ישיבה בחיבוק ידיים, פסיביות או אדישות, ואף אין משמעותו תפילה לבד. בעל הביטחון מתמודד עם הבעיה כאשר היא מופיעה, אבל הוא אינו עוסק בתכנון ארוך טווח. הוא מתעלם מהריאליה, הוא בז לחישובים כמותיים, להיסטריית הנצחונות ולשיקולים הדומים לאלו. לכן המעבר מפרק כ"ב - פרק השירה, דרך פרק כ"ג - פרק הגבורה האישית המזדמנת, אל פרק כ"ד - שבו דוד מנסה לרגע להעריך ולארגן את צבאו הענק, הוא מעבר מעמדה דתית של ביטחון לתפישה של ביטחון אנושי. בשם הרב שטיינזלץ שמעתי פעם שיש 'ביטחון' במלעיל (בהוראת: ביטחון בה', בהגייה האשכנזית) ויש ביטחון במלרע. דוד יורד בפרק כ"ד מלעילא לרע.

דומני שהציווי על נתינת מחצית השקל, יש להבינו כאיסור על עריכת מפקד לתכלית צבאית או לכל תכלית שאינה מוגדרת. אם צריך לממן את אדני המשכן, את בדק הבית או את קרבנות הציבור - אפשר למנות את העם באמצעות מחציות שקלים; אבל לערוך מפקד לשם מפקד - אסור..

ה. המפקד השני כתיקון למפקד הראשון

על המפקד השני נאמר שנעשה בסמוך למגפה: "ויהי אחרי המגפה ויאמר ה' אל... שאו את ראש...". גם כאן, כמו בפרשת כי-תשא ובסוף ספר שמואל, קיימת סמיכות עניינים בין מניין למגפה, אלא שאצל דוד המגפה היא תוצאה של המפקד ואילו כאן המגפה קודמת למפקד. נראה שיש כאן מעין 'הקדמת אזהרה למכה': כדי שהמפקד לא יהפוך למפגן עוצמה ויביא לביטחון עצמי מופרז, הסמיכה לו התורה מגפה. לומר לך: זכרו, העוצמה והמספר הם ארעיים, גם הם אינם נובעים אלא מברכת ה', ואין ההצלחה תלויה בהם⁵.

אבל המסר העיקרי של פרשייה זו טמון בשתי הנקודות שהועלו למעלה: מיקומו של המפקד ותכליתו.

המפקד הראשון, זה שבראשית הספר, נועד לארגון הצבאי של המחנה. כל ההתארגנות של ישראל במדבר לקראת המסע עמדה על הבסיס הזה: מחנה ענק, עם סדר מופתי, המשרה ביטחון על העם. אלא שכאמור, זרעי הכישלון טמונים בקונספציה הזו. זהו ביטחון מדומה. מול כל כוח ניתן להעמיד כוח יותר גדול, וכל כלי נשק יכול להיות מנוצח על ידי כלי נשק משוכללים יותר. ודאי, לא בא

הדברים תמוהים עד מאוד: מדוע נתגלה מקום המקדש לדוד ולעם ישראל רק באופן כאילו מקרי? מדוע דרך אגב, ובמיוחד - מדוע אגב חטא שחטא דוד ועונש שנענש העם?

דומני שהתשובה טמונה בדברים שנאמרו למעלה. בית המקדש הוא מקום כפרת עוונות ישראל. לכן, יש עוצמה רבה בהתגלות ה' דווקא מתוך מעשה של בקשת רחמים וכפרה על כלל ישראל. אך יותר מכך: נוכחות ה' בבית מקדשו, שמקומו - כפי שמגלה דוד - הוא קצת מעל בית המלך (מבחינה טופוגרפית), מבטאת את הביטחון הגבוה, הביטחון בה', מלך כל הארץ, שהוא מעל הביטחון באדם, אפילו הוא מלך מצליח.. כפי שאומר שלמה המלך בתפילתו בעת חנוכת הבית, כשיש מקדש בארץ, מתפללים דרכו אל ה' בעת מלחמה. סיפור המניין, המגיפה וגילוי מקום השראת השכינה הוא סיפור ביטולה של מלכות אדם מפני מלכות שמיים.

* כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תשס"ו *
* עורך: יצחק ברט *
* ***** *
* *
* בית המדרש הוירטואלי שלידי ישיבת הר עציון *
* <http://www.etzion.org.il/vbm> האתר בעברית: *
* <http://www.vbm-torah.org> האתר באנגלית: *
* *
* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9931456 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* ***** *